

Math jezyk.

YU ISSN 0027-8084

UDK 808.61/62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

PG

1201

. N24

НАШ ЈЕЗИК

XXVII/3—4

UNIV. OF MICH.

MI 19

Current Serials

БЕОГРАД

1987.

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXVII (нова серија)

Св. 3—4 (1987)

САДРЖАЈ

Прилози допуњавању и осавремењивању наше правописне норме (ГРУПА АУТОРА)	137
Уз претходни прилог (МИТАР ПЕШИКАН и АСИМ ПЕЦО) . . .	159
Стандардни српскохрватски језик у оквиру савремених двојезичних речника (са српскохрватским као првим језиком) (ЕГОН ФЕ- КЕТЕ)	161
Усмјеравање језичког описа — од прамаике до језичке компетен- ције (наставак) (ТАТЈАНА БАТИСТИЋ)	171
Уз теорију о врстама речи (РАДОЈЕ СИМИЋ)	224
Оквири употребе наставака -а и -и у генитиву множине именичке друге деклинације (ВЛАДИМИР ГУДКОВ)	242
Писање имена из холандског језика (ЈЕЛИЦА НОВАКОВИЋ-ЛОПУ- ШИНА)	279
Како да изговарамо Вуково презиме (МИЛИЈА СТАНИЋ)	285
Ужичка лексика у Вуковом Рјечнику (МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ) .	288

УЗ ТЕОРИЈУ О ВРСТАМА РЕЧИ*

Уводне напомене

Од многобројних замерки које се могу ставити традиционалној подели речи на врсте какву познају школске граматике најзначајнија је она о унутрашњој контрадикцији принципа на којима је израђена та класификација.¹ Међусобно неусаглашене насlage настале су у разним временима у току дуге историје изучавања врста речи. Најдубљи слој пореклом је из античких времена, и резултат је у основи *функционалног* прилаза овој материји. Код старих Грка је *logos* комплексни појам за логички суд и исказ као његов језички израз: *hypokaimenon* (*subiectum*) и *kategoroumenon* (*praedicatum*) основни су елементи његови, а овима код Платона одговарају *thema* и *rhema*, којој Аристотел додаје још *syndesmos* (код Латина је то *copula*).

Заслуга за други слој припада римским праграматичарима, који грчком наслеђу додају једну нову перспективу — *морфолошку*: они посматрају и измене у облицима речи. Варону се нпр. приписује разликовање следеће четири врсте речи: (а) речи са падежима (*nomina*), (б) речи са временима (*verba*), (с) речи са падежима и временима (*participia*), (д) речи без падежа и времена (*particulae*).

Нови век додаје томе још једну перспективу — *семантичку*, — полазећи од аристотеловских категорија супстанцијалности, процесуалности, квалитета, квантитета, релације и сл. Тиме је отворено поље за теоријска истраживања неслућених размера, али је истовремено затамњен сâм проблем, а његово решење постало једна од многих научних апорија.

У клупку неспоразумâ мислим да се један посебно истиче: то је питање јесу ли врсте речи — заиста *врсте речи* (*Wortarten*,

* Овај рад настао је још у време кад сам се бавио питањима морфологије (пре више од једне деценије). Нисам у могућности да га дорадим, мада увиђам неке од његових недостатака.

¹ Н. Paul, *Principien der Sprachgeschichte*, Halle 1880, 200—230.

Wortklassen), тј. лексичко-семантичке класе, или су то пак делови говора (*meros tou logou, partes dioscuris, parts of speech, parts des dioscours, части речи и сл.*), тј. синтаксички мотивиране класе речи. И у једном и у другом случају посебан проблем чини однос функционалних одн. семантичких класа према морфолошко-праматиичким категоријама.

Критика класичне поделе речи на врсте

Има ли управо смисла сва та питања и постављати? Зар се подела на небулозне категорије речи не може заменити конкретнијим класификацијама, на семантичке класе речи или сл.? Пuna је скепсе једна од најбољих критика теорије о врстама речи — Паулова. Задржаћемо се нешто подробније на њој.²

По њему дистинкција номен—вербум има функционални смисао (исп. субјекат—предикат), док се супстантив—адјектив и прономен—нумерус разликују према другим моментима,³ и то како у оквиру номена тако и у оквиру адверба (*bene-hic-bis* има по њему исти смисао као *bonus-hic-duo*). На другој страни, прономен издвојен у оквиру номиналне класе речи понаша се као супстантив и као адјектив,⁴ а у посебну врсту речи издаваја се само по формалним критеријима, и евентуално према лексичким, пошто се заменице употребљавају „за изражавање гра-

² Исп. сличне критичке примедбе на традиционалну класификацију речи: Th. Kalepky, *Neuaufbau der Grammatik als Grundlegung zu einem wissenschaftlichen System der Sprachbeschreibung*, Leipzig—Berlin 1928; Ф. Фортунатов, *Сравнительное языковедение. Общий курс: Избранные труды I*, Москва 1956, 166; — М. И. Стеблин—Каменоккий, *К вопросу о частях речи*, Вестник ЛГУ 6/1954, 147—157. Замерке на логички фундирану критику исп. нпр.: В. М. Жирмунский, *О природе частях речи и их классификации*, Вопросы теории частей речи на материале языков различных типов, Москва 1968. (ред. В. М. Жирмунский и О. П. Суник), 7—32.

³ »Der Gegenstaz zwischen substantivum-adjektivum in dem gewöhnlichen sinne und pronomen und zahlwort hat mit den syntaktischen verhältnissen nichts zu schaffen«, 201.

⁴ »Die ursache, warum man nicht dazu gekommen ist das pron. unter subst. und adj. zu verteilen, liegt gewiss zunächst darin, dass die meisten pronomina sowol substantivisch als adjektivisch gebraucht werden können, und zwar ohne eine veränderung der flexion oder ein sonstiges unterscheidungszeichen«, 201. »Weiterhin brachten es die eigentümlichkeiten in der flexion mit sich, dass dem pron. in der grammatischen darstellungen immer ein besonderer abschnitt gewidmet bleiben musste...«, 201.

матичких односа“. Тако сваки покушај воле доследније поделе речи на врсте води у безилазне контрадикције.⁵

Пратећи последице историјских промена које су се на том пољу збиле⁶ — Паул закључује да је класификација речи могућна, али се у томе не може постићи већа прецизност: границе међу категоријама су разливане.

1. Тако је граница између супстантива и адјектива препознатљива на три плана. (a) За фразу од именице, придев има могућност формалне измене у роду и компарацији; али значај те границе умањује чињеница да придев може бити супстантивизиран уз задржавање сопствених морфолошких обележја.⁷ (b) Функционална дистинкција долази од употребе именице претежно за обележавање предметности као збира особина, а адјектива за обележавање појединачне особине; али замена улога увек је могућа, чиме овај момент губи апсолутни карактер.⁸ (c) Семантички моменат је комплементаран функцијама, те га у том смислу Паул и третира.⁹

2. На релацији именица—глагол стање је слично. (a) У формалном погледу од значаја је лични наставак глагола; али реченице без когуле типа *kakos ho anthrōpos* или сл. — сведоче да је лични наставак европских глагола изгубио првобитни смисао. (b) У функционалном погледу *verbum finitum* првобитно

⁵ »Man sieht an diesem beispiele, wie verschiedenartige rücksichten bei der aufstellung und bewahrung der einteilung massgebend sind. Dieser logische fehler liesse sich wol noch corrigieren. Aber ein wirkliches consequentes system aufzustellen wird überhaupt auf keine weise gelingen. Versuchen wir unsere behauptung, dass die scheidung der redeteile ihren ursprung im satzgefüge habe, an den bestehenden verhältnissen durchzuführen, so verwickeln wir uns zunächst in unlängbare widersprüche«, 201.

⁶ »Ich glaube aber diese widersprüche lösen sich durch die geschichtliche betrachtung der wandlungen, die sich auf diesem gebiete vollzogen haben«, 203.

⁷ »Die formelle scheidung beider beruht in den indogermanischen sprachen auf der wandelbarkeit des letzteren nach dem geschlecht und auf der bildung der steigerungsformen. In einzelnen sprachen haben sich dazu noch weitere unterscheidungsmittel herausgebildet«, 203.

⁸ »Der jetzt bestehende unterschied kann nur so entstanden sein, dass von den beliebig verwendbaren wörtren der eine teil vorwiegend als dingbezeichnung, der andere vorwiegend als blasse eigenschaftsbezeichnung verwendet ist. Nachdem sich daran formale unterschiede angeschlossen haben, ist die scheidung fertig. Aber diese unterschiede können trotzdem nicht hindern, dass nicht doch immer wieder eine vertauschung der rollen eintritt, und daher entsteht der widerspruch zwischen *form* und *function*«, 206.

⁹ »Das adj. bezeichnet eine einfache oder als einfach vorgestellte eigenschaft, das subst. schliesst einen complex von eigenschaften in sich... Aber dieser unterschied ist wieder nicht festzuhalten«, 206.

обележава целу реченицу,¹⁰ али није ограничен на ту функцију, већ се јавља у комбинацији са прономеном или номеном, што обележава почетак ентропије. (с) У семантичком погледу глагол „означава временски ограничен процес“, али се и адјектив може употребити „не само за обележавање особине која припада природи предмета, већ и за обележавање пролазног стања, и тиме се приближава карактеру глагола“.

3. Разлика адверб-адјектив: (а) у формалном смислу углавном се заснива на непроменљивости прилога;¹¹ међутим, многи језици показују да ова диспункција није апсолутна (исп. нем.: *Der Mann ist gut : Der Mann ist gut — Тај човек је добар : Тај човек једе добро*); (б) функционална разлика такође је ограничена јер се већи број адверба може наћи уз именицу као њена одредба.¹² (с) Нијансе у значењима које проистичу из функционалних разлика „нису мерило за разликовање врста речи“.

Савремене класификације речи

У покушају да разреше Паулову скепсу савремени истраживачи иду различитим путевима. Тако А. Белић, не поричући значај било којем од момената у низу *значења—функција—форма* речи, ипак их вреднује, па за одређивање категоријалне припадности речи полази од *функције*, раслојавајући је на *општу и посебну*: „Има више функција једне категорије речи, нпр. именица; само су неке опште и обухватају све речи извесне категорије, а друге су уже и ограничавају се само на неке од њих. Тако... самосталност обухвата све именице, биле оне праве или неправе. То је њихова општа или основна функција... Међутим збир особина и њихову везу у целину показује функција која припада само правим именицама...“¹³ Иако

¹⁰ »Betrachten wir mithin nur die mit personalendung versehenen formen als echte verbalformen, so müssen wir sagen: *das verb. ist seinem ursprünglichen wesen nach ein satz*, in welchem der verbalstamm oder tempusstamm als präd., die personalendung das subj., respective (im medium) das subj. und obj. darstellt. Auf diese funktion ist aber das verb. nicht beschränkt geblieben«, 209.

¹¹ »Die scheidung desselben vom adj. wird wesentlich aufrechterhalten durch seine unferänderlichkeit im gegensatz zu der fehigkeit des adj. sich in seiner form dem zugehörigen nomen anzupassen«, 219.

¹² »... so geschieht es, dass die adverbialform trotz ihrer unveränderlichkeit und unfähigkeit zur congruenz auch zum subst. gestellt wird«, 220.

¹³ А. Белић, *О језичкој природи и језичком развоју* I, Београд 1958^г. Исп.: „Можда би се могло рећи да праве именице значе одређени предмет, док неправе именице значе условљену предметност, било у облику лица или остварења особине или радње“, 265.

схвата функцију овако широко, Белић ипак не успева да на основу ње изврши расподелу целокупног лексичког фонда, те увек обрађује одвојено, ван система.¹⁴

В. В. Виноградов и творци нове Академијине граматике такође за полазиште узимају више критерија. Виноградов именује пет: (а) синтаксичка функција, (б) морфолошко устројство, (с) лексичко значење, (д) начин одражавања стварности, (е) граматичке категорије које стоје у вези с речју.¹⁵ У поменутој граматичкој критерији се формулишу на следећи начин: (а) опште категоријално значење, тј. значење апстраховано, право, из лексичких значења свих речи дате класе, и друго, из граматичких категорија које припадају тој класи, (б) заједничка парадигма, (с) идентитет синтаксичких функција.¹⁶

Поред оваквих покушаја има и другачијих — заснованих на једном од три момента које Паул издаваја.

1) Линију функционалиста продужавају у новоме веку синтаксичари.

Традиционално њихово крило чине лингвисти који полазе од реченице, и сматрају да њеним деловима одговарају посебне класе речи што се употребљавају у служби тих чланова. Тако В. Belbrück,¹⁷ резервишући посебно место за *интерјекције*, које се употребљавају искључиво као самосталне „једночлане реченице“¹⁸ (али које се „не могу искључити из језика“), — остали лексички фонд дели на (1) „речи које чине супстрат исказа“ (супстантив: *nomem, pronomen, numerus*), (2) речи за исказивање (*verbum*), (3) атрибутивне речи (адјектив, који се дели та-

¹⁴ Обрађује их у „Додатку одељку о речима“, *цит. д.*, 77.

¹⁵ Ови се критерији могу свести на Белићеву трихотомију значење—функција—облик. Виноградов разликује врсте речи (именице, придеви, бројеви, заменице, глаголи, прилози, категорија стања) и врсте речца (речце у ужем смислу, речце-везници, предлози, везници). В. В. Виноградов, *Русский язык (грамматическое учение о слове)*, Москва 1972*, 38—43.

¹⁶ Њихова система врста речи у потпуности се поклапа са Белићевом: има десет класа идентичних као код А. Б.: АН СССР, Институт русоког језика, *Грамматика современного русского литературного языка*, отв. ред. Н. Ю. Шведова, Москва 1970, 304.

¹⁷ В. Delbrück, *Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen I*, Strassburg 1893.

¹⁸ »Denn es giebt doch (wenn man ganz von denjenigen Satzformen absieht, in welchen eine Elipse angenommen werden könnte) jedenfalls in denjenigen indogermanischen Sprachen, welche den Gegenstand der nachfolgenden Darstellung bilden, drei überlieferte Satztypen, Welche man als *einheitlich* oder, wie man wohl auch sagt, als *eingliedrig* zu bezeichnen hat, nämlich die Sätze, welche aus einer interjektion, einem Vokativ oder einem sog. unpersönlichen Verbum bestehen. Die Interjektionen kann man aus der Sprache nicht herausweisen, denn sie haben traditionelle Gestalt und sie bestehen aus artikulierter... Rede« (*цит. д.*, 74—75).

кобе у три класе као супстантив: *posmen, prnomen, numerus*), (4) везничке речи (*praepositia, copula*), (5) речи за истицање (*particula*).¹⁹ Од сличних теоријских позиција полази и А. А. Шахматов.²⁰

Међу модерним истраживачима тога правца треба поменути Ј. Куриловича, према чијим се теоријским поставкама — „врсте речи дефинишу према својим функцијама у спруктури реченице.“²¹

Реченична позиција представља основу класификације речи и код дистрибуционалиста, али у њиховој интерпретацији појам позиције добија строго формални смисао.²² Ч. Фриз, међутим, поред формалног појма линеарне позиције, оперише и функционалним појмом употребе речи, којем из перспективе реченичне спруктуре одговара тзв. „структурно значење“,²³ преводиво на језик европске лингвистике вероватно као појам „праматичког значења“, којем се супротставља „лексичко значење“. Он разликује „врсте“ речи, којих по њему има четири класе, од „функционалних речи“, којих има петнаест типова. Ево збирне схеме његових супституционих тестова за основне четири класе:

	3	1	2	3	4
/The/	new	concert	was	good	always
/	best	company	seems	best	noun
/	foreign	family	feel	foreign	here
/	empty	container	were	hard	sometimes
/	necessary	coffee	becomes	new	lately
/	lower	taste	sounds	large	suddenly
/	large.	privacy	became	empty	generally

Није тешко закључити да његове врсте одговарају (1) именицама, (2) глаголима, (3) придевима и (4) прилозима. У групи А функционалних речи налазе се члан и заменичке речи које

¹⁹ Цит. д., 78—80.

²⁰ А. А. Шахматов, *Синтаксис русского языка*, Москва—Ленинград 1941². Исп.: А. П. Филина, *Хрестоматия по истории русского языкознания*, Москва 1973, 339—357.

²¹ J. Kurilowicz, *The Inflectional Categories of Indo-European*, Heidelberg 1964, 16. (»... the parts of speech are defined by their function in sentence-structure...«).

²² M. Ivić, *Pravci u lingvistici*, Ljubljana 1975², 138—140.

²³ Ch. Ch. Fries, *The Structure of English*, London 1952, 65. и д.

се јављају у истој позицији, затим бројеви и сл. У групи В се налазе тзв. модални (may, can, will, must) и помоћни глаголи (have, was и сл.). У групи С је негација, групу D чине прилози типа *врло* и сл. који одређују придеве, Е — симетрични везници (and и сл.), F — предлози (at, by, for и сл.). итд.

2) Једним од првих значајних морфологиста новог века сматра се А. Шлајхер,²⁴ који искључује интерјекције и сав материјал језика дели на *потеп*, реч са падежним наставцима, и *verbum*, реч са личним наставцима (непроменљиве речи своде се на облике променљивих речи). Ф. Ф. Фортунатов²⁵ и припадници његове школе,²⁶ и поред многих веома дубоких мисли о исходнишним поставкама за разврставање речи, у основи греше кад конкретну класификацију врше полазећи од формално-граматичких обележја, па нпр. индеклинабилне именице групују заједно са прилозима или сл.

3) Не мали број прамастичара и лингвиста полази од семантичког момента при класификацији речи на врсте.²⁷ У совјетској лингвистици овај прилаз је врло раширен, и без обзира на то да ли је у употреби термин „лексичко-граматичко“ значење, „категоријално“, „општепрамастичко“ или сл.,²⁸ увек се за полазиште у њихову дефинисању узимају аристотеловске категорије предметности, квалитета, кванитета, процесуалности итд. У крајњој консеквенци и овај правац мишљења води ad absurdum, јер неки теоретичари су принуђени да врсте речи налазе само међу тзв. основним, „пуним“ или сл. речима, док се за остале сматра да не подлежу класификационим принципима.²⁹

О класификацијским критеријима

Дакле, без обзира на богатство теоријских приступа овој проблему, међу теоретичарима не само да влада шаренило схватања него се чини да је свако од њих лакше побити него

²⁴ Исп. В. Delbrück, *цит. д.*, 77.

²⁵ Ф. Ф. Фортунатов, *цит. д.*, 157—172.

²⁶ Д. Ушаков, *Кратког введение в науку о языке*, Москва 1929, 89; — М. Н. Петерсон, *Современный русский язык*, Москва 1929, 43—47.

²⁷ Иницијатором се сматра Ш. Бали: Ch. Balli, *Linguistique générale et linguistique française*, Berne 1950, 288—301.

²⁸ Исп., *Тезисы докладов на открытом расширенном заседании Ученого совета Института языкознания АН СССР...*, Москва 1954; — *Морфологическая структура слова в языках различных типов*, Москва—Ленинград 1963; — *Морфологическая типология и проблема классификации языков*, Москва—Ленинград 1965; — *Вопросы теории частей речи на метриале языков различных типов*, Ленинград 1968. Доминантан приступ врстама речи мислим да је семантички.

²⁹ П. Суник, *Общая теория частей речи*, Москва—Ленинград 1966.

се с њим до краја сложити. У извесној мери сваки од парцијалних прилаза, међутим, има своју вредност, па ће у праву бити ипак „еклектици“, који комбинујући покушавају да у једно окупе све што је добро у сваком од различитих гледишта.

Критерије за класификацију речи треба тражити у речи а) као лингвистичкој јединици уопште и б) као јединици датог језика.

1) *Општи критерији* произилазе из парадигматске перспективе егзистенције речи као израза кореспонденције минималних слободних форми (апсолутни исказ, тј. минимална, контекстом неусловљена јединица комуникације) и везаних форми (контекстом условљени исказ или део ширег исказа).

2) *Посебни критерији* проистичу из синтагматске перспективе егзистенције речи и тичу се модуса коегзистенције везаних форми различитих типова у оквиру исказа.

Типови речи

а) Комбинабилност и врсте речи

1.1) Први од два критерија у вези је са појмом тзв. лексичке солидарности. Обично се каже да се речи у исказима комбинују са другим речима. То није прецизно. Постоје речи комбинабилне и некомбинабилне, тј. *изолирајуће* и *изоловане, самосталне* — са гледишта могућности њиховог укључивања у шире лингвистичке формације. Постоје затим речи „самостаљиве“, *изолирајуће*, и *неизолирајуће, неосамостаљиве*; ове друге егзистирају само у комбинацијама с другим речима у исказу. Међу комбинабилним речима обе категорије може се направити разлика са гледишта управо тих виших формација с којима се комбинују или чији су конституенти.

а) Речи *некомбинабилне, самосталне*, иступају у језику и говору искључиво као самостални искази. То је класа *интерјекција*.³⁰ Обједињује више подтипова, који се могу издвојити према семантичком критерију.

³⁰ Isp. H. Paula: »Von unserm gesichtspunkte aus müssten wir vorerst die interjectionen als ausserhalb des satzes stehend den übrigen wortklassen gegenüber stellen«, *цит. д.*, 201. Исп. такође Л. В. Щербу: „Прежде всего очень неясная и тумная категория *междометий*, значение которых сводится к „эмоциональности“ и „отсутствием познавательных элементов“, а формальный признак — к полной синтаксической обособленности, отсутствию каких бы то ни было связей с предшествующими и последующими элементами в потоке речи“, Л. В. Щерба, *О частях речи в русском языке: языковая система и речевая деятельность*, Ленинград 1974, 81—82.

Узвици су емоционални знаци, експерсије афективних емоција: *ух, ах, јао* и сл.

Термином *ономатопеја* обележава се у науци група разноврних знакова за подражавање животињских крикова и шума у природи. Често се истиче једна њихова особеност која подсећа у великој мери на комбинабилност речи: оне се употребљавају као „еквиваленти глагола“ у предикату реченице када се ова хоће емфатички варирати.³¹ Оне ипак не подлежу структурној интеграцији у исказ, што се очитује као прелом мелодијске линије и као паузирање у исказу: — А камен: *бућ!* — у воду, — А мачка миша: *цап-царап*.

Прелазну категорију чине *подстицајни* знаци за вађење и терање животиња: *шиц, мац* и сл.

б) *Семикомбинабилнима* могу се сматрати речи које се укључују у исказ, али се у њега структурно интегрирају само делимично, тако да постоји колебање у графици (исп. одредбе о стављању зареза крај таквих речи).

Интродукције (вводне слова) односе се на садржај исказа у који се укључују у целини, а могу се тумачити и као квалификатори оног његовог дела који је носилац актуелне информације: — Они ће нас *свакако* посетити, — За сетву је, *вероватно*, већ било касно.

Транзиције имају улогу везног елемента исказа са контекстом па се често у граматичкој литератури претирају као везници: — Ми ћемо се *ипак* уздржати од гласања, — Сви су, *дакле*, готови.

Посебно место припада *негацији* и *афирмацији*, јер се оне донекле приближавају интерјекцијама по своме статусу у исказу.³²

с) Међу *комбинабилним* речима — које чине основну масу лексичког фонда — у флексивним језицима се на овој линији разликују слободне и везане форме. Ако узмемо да је основна форма променљивих речи увек и једна од осамостаљивих форми, онда се питање поставља у следећем облику: има ли и других форми, поред основне, које су способне да врше функцију апсолутног исказа. Ево тако издвојених класа.

Променљиве речи са системом слободних форми. То су глаголи, у којих, сем инфинитива у словенским језицима као сло-

³¹ В. М. Жирмунски, *цит. д.*, 15—16; В. В. Виноградов, *цит. д.*, 747—748; А. А. Шахматов, *Синтаксис...*, 57.

³² Шчерба остаје у недоумици како поступити са овим речима, *цит. д.*, 81.

бодне форме, иступају лични облици: — *Пишем*, — *Писао сам*, — *Пиши*, — *Писаћу*, — *Писао бих* и сл.

Променљиве речи са једном слободном формом сем основне. То су именске речи, у којих се, сем номинатива (*Тишина*, — *Хвала*), у истом статусу употребљава и вокатив: *Милане*, — *Девојко*.

Променљиве речи са везаним формама сем основне. То су придевске речи: *Добро*, — *Лепо*.

Непроменљиве речи. То су прилошке и њима сличне речи: *Овде*, — *Наопако*, — *Никако*.

Даља класификација комбинабилних речи према првом критерију није могућна.

d) Посебно место припада речима које се не срећу у улози апсолутног исказа ван комбинација с другим речима. Хијерархија међу њима успоставља се на основу тога с којим се јединицама језика комбинују као конституенти исказа.

Партикуле се у исказ интегрирају под сличним условима као интродукције. Упитне речце одређују смисао исказа у комуникативном правцу: *зар*, *ли*. Рестриктивне речце ограничавају исказ у правцу односа његовог садржаја према стварности: *баш*, *управо*, *уопште*, *отприлике*, *наизглед* и сл.

Конјункције заузимају позицију међу речима, њиховим групама или реченицама, и обележавају структурно симетричне односе равноправних чланова формације: *Дечак и девојчица певају*, — *Стигли смо и одмах вам пишемо*.

Субјункције обележавају неравноправне односе међу реченицама у исказу, диференцирајући их међусобно: *Доћи ћемо кад стигне пролеће*.

Препозиције обележавају односе сличног карактера, али међу речима: — *Путујемо за Крагујевац*.

б) Синтагматско посматрање и врсте речи.

2.2) Први критериј не дозвољава подробнију анализу и класификацију основног лексичког фонда оцртаног у 1.1.с, посебно у језицима сиромашнијим у погледу праматичких форми. Посматране у синтагматској перспективи, речи те групе по правилу заузимају различите позиције у исказу, али се на тој основи не могу прецизно разграничити поједине класе међусобно јер се функционално преклапају: у субјекатској позицији јављају се речи 1.1.б класе, али и свих осталих; у позицији предиката најчешће су речи 1.1.а класе, али и ту се са овима комбинују остале речи; атрибутивна функција је обележје класе 1.1.с, али се и ту јављају остале класе; исто је и са адвербијалном функцијом, тј. са функцијом предикатске атрибуције.

Полифункционалности тих речи одговара у флексивним језицима обличка система: групе се међусобно разликују према броју, карактеру и формалним обележјима прамаитичких облика, иако на разним релацијама међу њима има и укрштања.

Постоји, међутим, још једна јасно изражена карактеристика ових речи по којој се оне разликују од осталих типова и диференцирају међусобно. Везана је за прамаитички непроменљиви део ових речи којем се додају поменута функционална обележја. Особине тога лексичког дела речи, особине функционалних ознака, као и начин њихова комбиновања у јединствену целину — представљају за флексивне језике, као што је српскохрватски, праву природу речи из групе с.

Лексички део речи садржи ознаке два типа: (а) оне које денотирају садржај речи, (б) оне које реч лексички формирају. То ће нам показати следећи примери:

а	б	с
кућ-	-	-а
град-	-	-
пољ-	-	-е
кућ-	-иц-	-а
кућ-	-ишт-	-е
град-	-њ-	-а
град-	-ин-	-а
Град-	-ишт-	-е
пољ-	-ан-	-а
пољ-	-ишт-	-е
кућ-	-н-	-и
град-	-ск-	-и
пољ-	-ск-	-и
кућ-	-и-	-ти
град-	-и-	-ти

Даљи критерији

Ако су ознаке лексичког формирања у ствари обележја „општих функција“, — како мисли А. Белић — онда су прамаитичке ознаке наведене у колони с — обележја посебних функција речи. Избор посебних функционалних ознака у том случају зависи од ознака општих функција, тј. које ће се прамаитичке морфеме комбиновати са датом речи, у крајњој линији одређују обележја деривације речи (нсп. *-иц-а*, *-ишт-е*; *-ск-и*, *-н-и*; *-и-ти* и сл.). То даље значи да су за класификацију речи

од значја не само основе и граматичке ознаке, већ и деривативне морфеме. Ми ћемо ради простијег приступа праћи оставити однос St/Dg по страни, а посматраћемо однос тога лексичког дела (Lx) као целине према граматичким морфемама (Gr).

Према типу денотације, лексичке ознаке речи могу се разделити у три основне групе: (1) речи са простом денотацијом садржаја, *номинативне*, (2) речи које на лексички садржај указују са ослонцем на контекст, *анафорске*, (3) речи које свој садржај добијају указивањем на односе у скуповима истоврсних јединки, *количинске*.

Према броју и карактеру граматичких, тј. функционалних ознака речи — могла би се извршити следећа класификација: (a) речи без граматичких ознака, (b) речи са ознакама падежа, (c) речи са ознакама броја и падежа, (d) речи са ознакама рода, броја и падежа, (e) речи са ознакама рода, броја, падежа и вида, (f) речи са ознакама времена, модуса и лица.

Како применити наведене моменте као критерије класификације? Могућна су два приступа.

Први би био сукцесивна примена једног па другог критерија. Матрица класа речи групе b добијених овим поступком изгледала би овако:

	1	2	3
	номинативне	анафорске	количинске
грам. ознаке			
(a) \emptyset	Бети, Долорес Симовић /Дара/ добро, лепо	се свако, онако ту, тамо, где	пет, шест, сто много, мало
(b) падеж	Мира, Зоран Бор, Карловић вода, вино, грање стид, јечање	ко, што, себе	три, четири двоје, троје
(c) падеж број	сто, клупа, поље	ја/ми, ти/ви	мноштво, неколицина стољина, хиљада петина, двадесетина
(d) падеж број род	кућни, школски леви, горњи супражни, дневни Милошев, мајчин	такав, онакав свој, мој, твој чији, нечији сав	пети, десети хиљадити (једини, многи двојни, тројни
(e) падеж број род вид	леп, црвен	сам, јувак/и	јовилик/и, толик/и двојак, тројак

(f) време	радити, писати	бити/јесам	двојити тројити
модус	ходати, устати		множити, десетковати
вид	лежати, стати		
лице	расти, нићи		хљадити се
број			

Напомене о неким врстама речи

Тако би речи са денотацијом биле распоређене у 18 под-група, које чине логички непротивречан систем. Ова би схема могла пледирати на универзалност, јер најмање три лексичке групе речи морале би егзистирати у свим језицима, а на овај или онај начин и по вертикали ће се у највећем броју језика, било помоћу творбених, прамагичких или којих других средстава, моћи успоставити разлика бар међу неким од овде заступљених класа (помен—verbum или сл.). Међутим, ми не смо трамо да је оваква примена двају критерија теоријски оправдана. Неопходне су бар три поправке, које задире у саму суштину система, чинећи га и мање експлицитним и мање експлозивним него што то на први поглед изгледа.

1) Прва се исправка тиче формалних обележја и њихова смисла. Дубљим увидом у групу 1а, примећујемо да је она у ствари врло хетерогена: речи које је чине разбијају се на две међусобно врло удаљене функционалне групе:

Бети игра ≠ *Добро игра*
Пишем Бети ≠ *Пишем добро*
Видим Бети ≠ *Видим добро*

пored:

Она је Бети ≠ *Она је добро.*

Идентитет система форми није сведочанство о идентитету „позиција алтернације“, тј. о функционалном идентитету код речи. Под функционалним обележјима несумњиво треба разумети збир „позиција алтернације“. Л. В. Шчерба је, према томе, изразио дубоку истину говорећи да руско *какаду*, и поред одсуства формалних обележја падежа, треба сматрати именицом и само на основу синтагматских формација у које та реч улази: *мој какаду, какаду мога брата, какаду седи у кавезу* ил. сл.³³ Формална неутралност речи, тј. „хомонимија форми“, како говори В. В. Виноградов,³⁴ очевидно је нешто сасвим друго него „одсуство“ форми, тј. одсуство функционалних обележја речи

³³ Л. В. Шчерба, *цит. д.*, 80.

³⁴ В. В. Виноградов, *цит. д.*, 146—147.

које би чиниле садржај одређеног система граматичких форми.³⁵ Ову групу лексема српскохрватског језика треба строго изузети из 1a и прикључили их речима групе 1b. Исто тако реч *се* из групе 2a треба пребацити у групу 2b.

Скуп алтернативних морфема са својим садржајем који чини граматичку парадигму речи не треба схватити у строго формалном смислу — као да садржаји граматичких морфема морају на исти начин бити фонолошки експлицирани у комбинацији са сваком појединачном лексемом дате групе. Услове експликације дају како сам садржај тако формални и други моменти везани за лексичке јединице с којима се функционалне морфеме комбинују. Нулта експликација може се у том контексту посматрати само као један од случајева.

2) Већ из онога што је горе речено јасно је да функционалне ознаке ниоу независне у односу на лексеме с којима се комбинују. Да та условљеност није само формалног карактера, показаће следећи пример.

а) Упоредимо ознаке рода код лексичких јединица леве и десне колоне ниже наведених случајева:

зелен	бор
зелен-а	ливад-а
зелен-о	стабл-о
—————	
бео	сир
бел-а	трак-а
бел-о	лице
—————	
мајчин	благослов
мајчин-а	бриг-а
мајчин-о	миловањ-е

³⁵ Ф. Ф. Фортунатов, критикујући В. Јагића, вели: „Последовательно могут образоваться одно из другого десятки вещественных значений при совершенной неизменности звуковой формы. — То же следует сказать о грамматических формах: звуки служащие для обозначения первой формы, могут не изменяться и при образовании последующих. При этом может случиться, что эти последние собственно для себя в данном слове не будут иметь никакого звукового обозначения“, Ф. П. Филина, *цит. д.*, 222. Такође Шчерба, *цит. д.*, 80—81: „... Если в языковой системе какая-либо категория нашла себе полное выражение, то уже один смысл заставляет нас подводить то или другое слово под данную категорию...“ Међутим, велики лингвиста још није у стању да да тачно објашњење тој појави већ је своди на семантичко јединство речи: „...Если мы знаем, что *какаду* — название птицы, мы не ищем формальных признаков для того, чтобы узнать в этом слове существительное“.

Комбиновање праматичких и лексичких морфема у левој колони — ако се одстране спољашњи моменти (друге лексеме с којима се ове комбинују или сл.), — слободно је: свака морфема једнога типа може се јавити у комбинацији са морфемом из друге групе: *зелен-//бел-//о-//мајчин-: -а// -а// -о/е*. У десној колони комбинације подлежу сасвим одређеним правилима: свака лексема има узга се одређену праматичку морфему с којом чини целину. Ознаке са слободном „позиционом алтернацијом“ чине скуп парадигматски *корелативних* језичких јединица. Ознаке лексички условљене чине парадигматски скуп *некорелативних* јединица.

б) Крајњи методолошки закључак који произилази из класификационих поступака и исправки које су горе дате — био би: као критерији за поделу речи на врсте могу послужити (а) лексичке особине, (б) функционална диверсификација, (с) број и карактер функционалних обележја речи која чине парадигматски корелативне скупове морфема, а то су лексички неограничена алтернативна обележја.

Овај закључак захтева прецизирање у два правца.

Прво, лексичких ограничења има више врста. Једна од последица интеграције праматичких обележја у ужем смислу речи и деривацијских, као што је род у именица, вид у глагола и сл. Друга су ствар могућних комбинација лексичких јединица са функционалним обележјима овога или онога типа. Видели смо да је класификацију могуће управо засновати на овим ограничењима (зато имамо класу речи без праматичких обележја, са обележјем падежа, падежа и броја, и сл.).

Друго, питање је да ли лексикализованост функционалних обележја за собом обавезно повлачи укидање парадигматске корелативности. Разгледаћемо следеће примере:

a.	b.	c.	d.	e.	f.	g.	h.
1. ја	овај	мој	овакав	оволики	овако	оволико	овде
2. ти	тај	твој	такав	толики	тако	толико	ту
3. он	онај	његов	онакав	онолики	онако	онолико	онде/ онуда
4. себе	сав	свој/ свачији	свакакав	сваколики	свакако	свуколико	свуда
5. ко/што	који	чији	какав	колики	како	колико	куда

Чланови вертикалних низова међусобно се разликују према тзв. праматичком лицу: „прво“ — „друго“ — „пређе“ — „неодређено“. Варијације се изражавају лексичким средствима, не праматичким афиксима комбинованим с лексемама. Али оне чине праматич-

ки пертинентан систем којем би тешко било одрећи корелативност односа међу члановима. На први поглед то је довољан аргумент да заменичке речи издвојимо у посебну групу и применимо на њих другачије класификационе критерије при издвајању подгрупа. Ипак, оне такође, како смо видели, познају и обележја која су узета као критерији за поделу општег лексичког фонда денотацијских речи. Мислим да та укрупњања обележја дају за право теоретичару да пође од примарних критерија за сваку посебну групу тих речи, не тражећи општеважеће принципе којих нема.

И још нешто. Обележје лица укрупта се на разне начине са лексичким и прамавичким обележјима ових речи. Речи прве колоне (*ја—ти—он—себе—ко/што*) немају другог садржаја сем граматичког.³⁶ Остале комбинују овај садржај са неким денотацијским елементом другачијег типа. Констелација обличке системе једних и других упућује на следеће: речи прве колоне имају самосталан статус у оквиру врста речи, док се остале групишу са номинацијским речима (придеви и прилози).³⁷

Унутрашње групирање посебних заменичких речи такође показује да се могу посматрати као чисто прамавичке морфеме. (а) Према граматичком броју могуће је двојачко поступити: или *ко, што*, пружити са *ја, ти, ми, ви, себе*, и ставити насупрот *он* (исп. *он—они, она—оне, оно—она*), или пак однос *ја—ми, ти—ви* сматрати корелативним па прво и друго лице придружити прећем, а неодређено и опште ставити насупрот овима. Други поступак изгледа оправданији јер искључује могућност повезивања у исту групу речи са граматичким обележјем броја (*ја : ми, ти : ви — sg : pl*) и речи које тога обележја немају (*ко, што, себе*). (б) Граматички род пружа сличне могућности класификације као и број. На први поглед зам. првог и другог лица групишу се са *ко/што* и *себе* јер не познају форме граматичког рода. Али из разлога наведених у првој исправци оправданије је заменице првог, другог и трећег лица супротставити осталима.

Речи друге колоне (*овај—тај—онај—сав—који*) чине прелаз између ових у првој и следеће три колоне, и то како у функционалном погледу тако и према обележјима (исп. могућност употребе у позицији субјеката и атрибута: *Тај* је издржљив, — *Тај* момак је издржљив). Мислим да то не значи да оне формирају посебну групу већ само да их можемо прикључити једнима или

³⁶ Питање како долази до тога да граматичке речи обележавају предметни садржај — остављамо отвореним.

³⁷ В. В. Виноградов, *цит. д.*, 255, налази да заменичке речи у руском језику чине рудиментарну граматичку категорију.

другима, или и једнима и другима (као хомонимне). Једна ствар ипак даје могућност да се одлучимо за једну од могућних солуција: *мој* обележава посесивност, *овакав* — квалитет, *оволики* — квантитет; имају, дакле, посебан лексички садржај и не исцрпљују се указивањем на граматичке односе. Демонстративни се у потпуности ослањају на околности употребе, исто као и личне заменице. Мислим да бисмо их морали прибројити тамо.

Теоријски закључак био би да лексикализација граматичких обележја речи доноси собом укидање корелативности њихове у оним случајевима где се ова граматичка обележја комбинују са посебним денотацијским садржајем основе. Иначе до ремећења корелативности не долази.

Оправдано је стога граматичко лице код ових речи граматички релевантним сматрати код заменица чији је то лексички садржај некомбинован са неким другим садржајем.

с) Количинске речи немају специјалних граматичких обележја у односу на друге врсте речи, па их је оправдано груписати са оним речима са којима су по томе једнаке: *један* се укључује међу заменичке речи (тамо она долази и по могућности интегрирања у себе садржаја неодређености); *два*, *оба*, *три* и *четири*, затим *двоје*, *троје* и *четворо* имају факултативне форме, а остали колико их има или никако немају (*пет*, *петоро*) или пак имају једнаке форме са супстантивима или адјективима (*стотина*, *други*, *стоти* и сл.). Али ако се запитамо о смислу одсуствовања нпр. падежа код основних и збирних бројева и других количинских речи сличнога карактера, увиђамо да ће то пре подсећати на оно што смо рекли за тип *Бети*, него за *добро*, *лепо* и сл. Функционална репартиција њихова сугерира тако мишљење. Функционална систематизација *три—троје—тројица*, *пет—петоро—петорица* и сл. подржава исто решење.

3) Трећа исправка основног система врста речи са денотацијом тиче се међусобних односа граматичких обележја: да ли присуство једног типа тих обележја битно утиче на други, има ли случајева међусобног искључивања, или пак међу њима влада солидарност.

а) Категорија броја солидарна је са разнородним категоријама, нпр. падежа, вида, времена, лица итд. Алтернација по броју доноси само додатни систем облика за функционална обележја дате групе речи, не утичући на физиономију основног система форми (нпр. падежни системи сингулара истоветни су код именица које познају дистинкцију *sg/pl* и код именица које те дистинкције немају).

b) Категорија нпр. вида у придева има битног утицаја на констелацију система падежних наставака. Категорија времена код глагола (и остале које ову прате) има изванредног значаја јер доноси сложени систем облика.

Мислим стога да су класични граматичари у праву када групишу речи око следећих релевантних граматичких категорија, с којима се остале групишу: категорија падежа, категорија придевског вида, категорија лица, категорија времена. Ако посматрамо ове категорије као израз функционалних обележја лексичких јединица ове или оне групе, а не у строго формалном смислу како то неки граматичари чине, онда су то довољне дистинкције за класификацију денотацијских речи у пет класа: 1. речи са ознакама времена (*verbum*), 2. речи са ознакама падежа (*pospon*), 3. речи са ознакама падежа и вида (адјектив), 4. речи са ознакама граматичког лица и падежа (*propomen*), 5. речи без граматичких обележја (*adverb*).

Радоје Симић